

SEKCIJA: ETNOLOGIJA I ZAŠTITA TRADICIJSKE KULTURNE BAŠTINE VODITELJ: ŽARKO ŠPANIČEK

ŽARKO ŠPANIČEK

Ministarstvo kulture
Uprava za zaštitu kulturne baštine
Konzervatorski odjel u Požegi

U okviru ove sekcije koja je trebala iznijeti glavne preokupacije konzervatorske službe i etnologa-konzervatora u zaštiti tradicijske kulturne baštine planiralo se raspravljati o nekoliko važnih pitanja:

- o definiranju pojma *kulturna baština* iz perspektive etnologa-konzervatora;
- o kriterijima vrednovanja etnografske baštine;
- o metodologiji očuvanja i zaštite tradicijske baštine;
- o zakonskim propisima koji reguliraju sustav zaštite;
- o obnovi ratom oštećene etnografske baštine i
- o drugim aspektima prakse etnologa konzervatora vezanima uz očuvanje i zaštitu tradicijske kulturne baštine, u prvom redu graditeljskog naslijeđa.

U uvodnim napomenama voditelja sekcije nastojalo se druge kolege upoznati s onime čime se bave etnolozi-konzervatori, kao i s glavnim problemima koje imaju u svom radu.

Rad konzervatorske službe u Hrvatskoj, a onda i rad etnologa-konzervatora uglavnom je usmjeren na tri dijela kulturne baštine, odnosno na tri vrste kulturnih dobara. Prvo su tzv. nepokretna kulturna dobra ili ono što se u žargonu struke neprikladno zove etnološki spomenici, dakle, tradicijsko graditeljstvo. Drugi segment čine tzv. pokretna kulturna dobra, odnosno, u ovom slučaju, pokretni etnografski inventar, a treću tzv. nematerijalna kulturna dobra. Potonji segment, koji etnologija obično zove tradicijskom duhovnom kulturom, svojevrsna je novina u našoj konzervatorskoj praksi koju je uveo novi Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara iz 1999. godine. Premda su se etnolozi-konzervatori i do sada bavili ovim dijelom tradicijske baštine, doduše samo sporadično, sad je stvoren i pravni temelj za njezinu zaštitu. No, ostalo je još puno nedoumica kako bi se zaštita nematerijalne (duhovne) baštine trebala konkretno provoditi, osim istraživanjem i dokumentiranjem.

Najveći dio rada etnologa u konzervatorskoj službi odnosi se na prvu spomeničku vrstu, tj. na tradicijsko graditeljstvo. Osnovni problem na ovom području sastoji se u tome da je tradicijsko graditeljstvo najbrojniji i najrašireniji dio naše graditeljske baštine koji je ujedno i najmanje zaštićen te izložen propadanju više od bilo koje druge spomeničke vrste. Tomu je više razloga, ali jedan je presudan po mojem mišljenju. U

Hrvatskoj još uvijek nije uspostavljen relevantan sustav zaštite tradicijske baštine, unatoč prisutnosti etnologa u konzervatorskoj službi punih četrdeset godina.¹

Kada stručnom prosudbom utvrdi da određena zgrada ili, što je još bolje, neko naselje ili dio naselja ima takva obilježja tradicijske graditeljske baštine da zaslužuje trajnu zaštitu i očuvanje, etnolog-konzervator ima vrlo ograničen broj mjera kako to može pokušati. Osim dokumentiranja može pokrenuti i postupak registracije ili preventivne zaštite, što je hitna, prijelazna mjera koja mora završiti registracijom neke zgrade kao kulturnog dobra. Zamišljeno je da će vlasnici nastaviti održavati zaštićeno kulturno dobro prema propisanim konzervatorskim uvjetima. Nešto što je opće dobro prepušteno je privatnoj skrbi koja u pravilu izostaje jer su vlasnici nezainteresirani ili novčano nesposobni za održavanje i zaštitu određenog spomenika.

Druga mogućnost predviđa da će država izdvajati sredstva svojim programima financiranja javnih potreba u kulturi.

Međutim, u konkurenciji drugih, "elitnijih" spomenika za uvijek ograničena sredstva, tradicijska graditeljska baština samo iznimno nalazi mjesta u financiranju iz državnog proračuna. Tako istraživanje, proučavanje i dokumentiranje ostaje glavno sredstvo konzervatora kojim se tradicijska graditeljska baština nastoji sačuvati barem na razini dokumentirane spoznaje.

U nastojanjima da stvarno sačuva neki spomenik u naravi, konzervator u pravilu ostaje usamljen i prepušten samom sebi zbog čega sve brže nestaje tradicijska arhitektura. To je rezultiralo takvom frustracijom i apatijom da u konzervatorskim i uopće stručnim krugovima nitko više ozbiljno i ne postavlja pitanje uspostave sustava zaštite tradicijske baštine, iako bi njegova izgradnja mogla početi vrlo jednostavnim potezom. Kad bi se na razini Ministarstva kulture Republike Hrvatske donijela odluka da se od ukupne svote sredstava namijenjenih obnovi i zaštiti kulturne baštine odvoji samo 5% za zaštitu tradicijskog naslijeđa,² to bi bio snažan doprinos i poticaj konzervatorskim nastojanjima nakon čega bi trebao uslijediti sustav mjera i poticaja usmjeren u prvom redu vlasnicima tradicijskih kulturnih dobara.

Zaštita pokretnog etnografskog inventara nešto je manji problem za konzervatore, budući da se zbog manjih dimenzija, pokretnosti i niže novčane vrijednosti, ovaj dio tradicijskog naslijeđa može lakše zaštititi otkupom i muzejskom prezentacijom ili pohranom u privatne zbirke. No, da situacija niti u ovom segmentu nije jednostavna, pokazao je tada aktualan slučaj otkupa i izvoza etnografskog materijala s područja Baranje, oko čega se u sekciji i razvila burna diskusija koja je posve potisnula mnogo teže pitanje zaštite tradicijskog graditeljstva.

¹ Prvi etnolog u službi zaštite spomenika bila je Marija Gamulin od 1961. u Zagrebu, a od 1962. u Rijeci je zaposlena Beata Gotthardi (Nada Duić-Kowalsky, rukopisni podaci).

² Prema službenim podacima Ministarstva kulture Republike Hrvatske za 2001. godinu predviđena su sredstva u visini 125.000.000,00 kn za obnovu i zaštitu pokretne i nepokretne spomeničke baštine. Nije teško izračunati kako bi samo nekoliko postotaka od te sume dalo višemilijunski iznos koji bi mogao riješiti ne samo pitanje obnove pojedinačno izabranih spomenika tradicijske baštine nego bi se tim sredstvima moglo pokrenuti sustavne programe obnove, zaštite i očuvanja tradicijske kulturne baštine.

Riječ je o prijevozniku iz Donjeg Miholjca koji je otkupljivao etnografske predmete u Baranji te ih preko Mađarske izvezio za jednu nizozemsku tvrtku, odakle su dalje prodavani na tržištu SAD-a. Osobitu je pozornost privukla činjenica da je posrijedi bio masovni otkup i izvoz u kojem se ukupan broj izvezenih predmeta popeo na 2 775 komada. Upravo je ova brojnost bila razlog što su neki diskutanti ovaj izvoz proglasili pljačkom kulturnih dobara Hrvatske uz prevladavajući stav da nadležni Konzervatorski odjel iz Osijeka nije smio dopustiti izvoz ovih predmeta, odnosno da ih je po svaku cijenu trebalo zadržati kao sastavni dio kulturne baštine Hrvatske.

Budući da sam se kao član stručne komisije Konzervatorskog odjela iz Osijeka suglasio s izvozom ovog materijala, nastojao sam pojasniti svu složenost situacije u kojoj se nađe konzervator-etnolog kad mora riješiti zahtjev za izvozom veće količine etnografskih predmeta. Budući da se sam otkup etnografskih predmeta na terenu ne može spriječiti, nadležni konzervatorski odjel povremeno se (približno svakih deset godina) nađe u situaciji da odobri ili ne odobri izvoz veće količine etnografskog materijala. Polazeći od stava da sve nije kulturno dobro i da se ne može i ne treba trajno čuvati, polazeći i od dosadašnjeg iskustva da su ranije zabrane izvoza većeg broja predmeta rezultirale njihovim propadanjem jer nije bilo ni sredstava ni prostora za njihov smještaj pa niti stručnog interesa da se zadrže i sačuvaju, smatrali smo da se izvoz može dopustiti uz zadržavanje najvrednijih predmeta. U ovom primjeru to je bilo ukupno 70 predmeta (uglavnom rezbarene i bojane baranjske škrinje za spremanje ruha, te namještaj s kraja 19. i iz prve polovice 20. st.) odabranih i zadržanih u suradnji s Etnografskim muzejom iz Zagreba i Muzejom Slavonije iz Osijeka.

U diskusiji je ovaj pristup uglavnom osporavan pri čemu su izneseni stavovi koji mogu biti korisni za konzervatorsku teoriju i praksu. Tako je Beata Gotthardi, iskusna etnologinja i konzervator, predložila definiciju kulturnog dobra kao ljudskim radom i iskustvom stvorene vrijednosti koja ima kulturno i povijesno značenje. Stoga je kulturno dobro zapravo sve što je proizvedeno na određenom prostoru i u određenom vremenu i stoga je etnologinja zagovarala potpunu zabranu izvoza etnografskih predmeta.

Aleksej Gotthardi-Pavlovsky je isticao da je masovnost određenih predmeta vrijednost po sebi koju treba čuvati jer svjedoči o kulturnom stupnju i odnosima koji su vladali u tradicijskoj kulturi koja ih je proizvela, te činjenica da nekih etnografskih predmeta ima ili ih je bilo mnogo na terenu ne može biti razlog da se dopusti njihov izvoz.

Osim načelnog zauzimanja za opću zabranu izvoza etnografskih predmeta, diskusija nije ponudila odgovor kako ih zadovoljavajuće zaštititi i sačuvati u njihovu izvornom ambijentu, gdje često nisu u uporabi i propadaju, ili kako ih zbrinuti ako se zabrani njihov izvoz. Time je rasprava i na ovom primjeru potvrdila činjenicu koju smo istaknuli na primjeru tradicijskog graditeljstva da Hrvatska nema jasan i djelotvoran sustav zaštite tradicijskih kulturnih dobara.

U međuvremenu je izvoz etnografskog materijala prekinut, dijelom i stoga što su novi propisi predvidjeli složeniju proceduru za podnositelje zahtjeva. Međutim, konzervatorima to ne bi trebala biti utjeha, jer ako ostane samo na tome, pokretnu

etnografsku baštinu ćemo, doduše, sačuvati od masovnijeg izvoza, ali ne i od masovnijeg propadanja po zabitim kutcima seoskih domaćinstava, daleko od očiju javnosti. Simptomatično je da to tiho i kontinuirano propadanje tradicijske baštine mnogo manje smeta i mnogo manje potiče stručnu javnost na akciju od primjera povremenog izvoza.

Pisani prilozi sudionika sekcije *Etnologija i zaštita tradicijske kulturne baštine*, koji su u međuvremenu pristigli, pokazuju izvjestan odmak od prilično ujednačeno intonirane diskusije usmjerene na problem izvoza etnografskih predmeta. Oni se kreću od iznošenja vlastitih iskustava dr. Jelke Radauš Ribarić kao etnologa-muzealca, preko zapažanja arhitekta-konzervatora Hrvoja Giaconija o zaštiti tradicijske baštine, do teorijskih stavova slovenskog etnologa dr. Vite Hazlera o metodologiji istraživanja tradicijske graditeljske baštine temeljenoj na vlastitu konzervatorskom radu, te priloga Ane Mlinar i Nade Duić-Kowalski kao posebno vrijednih iskustava etnologa-konzervatora.

JELKA RADAUŠ RIBARIĆ

Zagreb

ZAPAŽANJA MUZEALCA O ZAŠTITI TRADICIJSKE KULTURNE BAŠTINE

Pred kraj rasprave o toj temi uključila sam se u diskusiju iznoseći neka svoja dugogodišnja iskustva i sjećanja iz tridesetogodišnjeg rada u Etnografskom muzeju u Zagrebu (1945.-1975.).

S obzirom na problem iznošenja pokretnih predmeta etnografske tradicijske baštine iz zemlje u inozemstvo, iznijela sam podatak da je to započelo šezdesetih godina 20.st., kad su naši radnici dobivali putovnice za rad u inozemstvu, a bili su velikom većinom iz Hrvatske. Potjecali su iz svih hrvatskih pokrajina i najviše su radili u Zapadnoj Njemačkoj, u to vrijeme i bogatijoj Nizozemskoj. Mnogi su od njih primijetili u imućnijih stranaca folklorne predmete u opremi njihovih stambenih prostora, koji su potjecali i iz dalekih zemalja. Zaključili su da bi oni takve predmete mogli pribaviti u svom zavičaju i tako steći određenu dobit. U krajevima pošteđenima od uništavanja tijekom Drugoga svjetskog rata takvog je kućnog starinskog inventara bilo još u izobilju, velikim dijelom već izvan svakodnevnog uporabe.

Najprije su se masovno iznosili folklorni tekstilni predmeti, koji su se bez teškoća mogli smjestiti u vlastitu prtljagu. Pojedinci su ubrzo uvidjeli da bi se *vani* mogli plasirati i drugi predmeti s egzotičnim odnosno estetskim obilježjima. Međutim, za takvu je trgovinu trebalo organizirati posrednike koji su predmete skupljali na terenu i ostavljali na određenom sabiralištu. Kad se skupilo dovoljno materijala, on se kamionima odvezio preko granice bez ikakvih dozvola.

To su zapazili carinici i sjećam se kad su iz carinarnice u Šentilju kraj Maribora Etnografskom muzeju, a ne Konzervatorskom zavodu, javili da bi netko trebao doći pregledati tu građu. Gospođa Nada Gjetvaj, tada kustos muzeja, otputovala je na granicu i pregledala svu zadržanu pošiljku predmeta iz Slavonije i Podravine. Bio je to pretežno drveni alat, posuđe i dijelovi kućnog namještaja. Upadao je u oči znatan broj kolovrata, koji su u našem folklornom inventaru predstavljali zadnji oblik pomagala za ručno pređenje niti, u nekim dijelovima sjeverne Hrvatske uobičajeni tek krajem 19.st. Očito su skupljači drvenarije kolovrat zapazili u holandskim kućama kao vrijedan i cijenjen starinski predmet za koji se mogla postići prilično visoka cijena. (Nakon toga je dogovoreno da gđa. Nada Gjetvaj iz Etnografskog muzeja u Zagrebu i Nada Križić,

tada konzervator u Konzervatorskom zavodu, održe predavanja u nekoliko graničnih carinarnica na putu prema zapadnoj Europi kako bi carinike upoznale s etnografskom kulturnom baštinom.)

S vremenom su naši ljudi takve predmete iznosili i za vlastite potrebe, kao uspomenu na svoj zavičaj, iako to nikad nije bilo masovno i obično se iznosilo s dozvolom. Razmišljali smo o mogućnosti naplate određene carine za izvoz predmeta koji nemaju unikatnu vrijednost, ali su ipak kulturno dobro i dokument nekadašnjih oblika narodne tradicijske kulture. No do toga nije došlo.

Drukčiji primjer masovnog uništavanja tradicijskog kulturnog dobra bila je praksa da se pri gradnji nove kuće sve stare stvari s tavana kuće skupe nasred dvorišta i tu kao nepotrebni suvišak zapale. Bilo je to stoga što se tijekom školovanja nije posvetilo ni najmanje pažnje tradicijskoj kulturi, iako su etnolozi godinama tražili da taj predmet u nekom obliku dobije mjesto u školskom programu. S vremenom se promijenio odnos prema vlastitoj kulturnoj baštini, ponajviše otkako su u selima počela djelovati kulturno-prosvjetna društva s folklornim sekcijama. No i na tom polju bi trebalo još mnogo zauzetih stručnjaka i znalaca.

Toliko o prilikama zaštite pokretnih dobara tradicijske kulturne baštine. Sasvim je drugi slučaj o zaštiti ruralne arhitekture. Pojedinci koji su radeći u inozemstvu stekli određeni imetak željeli su se dokazati u sredini iz koje su potjecali gradnjom nove kuće. Pritom su se češće ugledali u arhitekturu kraja u kojemu su bili zaposleni, odnosno u tadašnju suvremenu masovnu izgradnju samostojećih objekata. Takve su oblike primjenjivali i u svom zavičaju, premda često nisu bili ni dovoljno funkcionalni, a kamoli da bi bar donekle likovno bili prilagođeni ruralnoj arhitekturi njihova rodnog kraja. No to je problem povezan s obrazovanjem naših arhitekata, koji za svoga studija ne slušaju predavanja o našoj tradicijskoj arhitekturi. Svojedobno je dr. Sena Sekulić-Gvozdanović, uvažena profesorica na Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu, htjela da studentima arhitekture u nekoliko predavanja iznesem osnovnu tipologiju ruralne arhitekture pojedinih krajeva Hrvatske, no to nije bila moja specijalnost pa do toga nije došlo. Dobro se sjećam jednog razgovora sedamdesetih godina prošloga stoljeća, kad je pjesnik Zvane Črnja, osnivač Čakavskog sabora, pričao mojem suprugu i meni kako je uzalud molio svojeg brata, koji je ostao u roditeljskoj kući u okolici Žminja u Istri, da ne sruši starinski *baladur*, tj. s vanjske strane kuće prigradene stepenice ponad *volte*, kojima se uspinje na prvi kat. To je važan detalj istarske i uopće primorske arhitekture, koji skromnim seoskim kamenim zdanjima daje monumentalan izgled i skulptorsku toplinu. Brat ga, naravno, nije poslušao nego je kuću "ukrasio" balkonom sa željeznom ogradom.

Danas se vjerojatno u okviru turističkih nastojanja da se valoriziraju specifičnosti kraja to ne bi dogodilo. Međutim pojavili su se drugi teški problemi — kako da se napuštenim objektima izgrađenim u tradicijskom obliku udahne novi život.

To su samo neka od pitanja koja se postavljaju i o kojima bismo mi etnolozi trebali razgovarati ne samo među sobom nego i s onima što na bilo koji način mogu pridonijeti tomu da se naša tradicijska obilježja i vrijednosti što bolje i svrsishodnije sačuvaju.

HRVOJE GIACONI

Ministarstvo kulture
Uprava za zaštitu kulturne baštine
Konzervatorski odjel u Rijeci

ZAŠTITA TRADICIJSKOG NASLIJEĐA — PRILOG DISKUSIJI

Zaštita naslijeđa, za razliku od važnog dijela konzervatorskog posla muzealaca na dokumentiranju i istraživanju ili skupljanju i obradi predmeta i građe, djelatnost je državne (je li samo?) službe koju osobito (! *sic!*) valja organizirati jer je, *sui generis*, paradoksalna. Ta je tema (mislim na zaštitu, održavanje i obnovu materijalnih prostornih struktura) podložna permanentnom gubitku jer u prevladavajućem osjećaju društvene svijesti ne vodi napretku, već se bitno bori za očuvanje stanja i pročišćenje nekvalitetnih nataložina na putu ka starijem, izvornijem, tipičnijem. Za razliku od poljoprivrede, industrije, prijevoznitstva, turizma, novinarstva, kazališta, spisateljstva, umjetnosti... u njoj nema spontanosti, samoinicijative, neminovnosti ili esencijalnosti održanja, a ni društvenog prihvaćanja i izraza simboličnog kvalitetnog statusa, te je tim više za uspjeh restauratorskih radova potrebna mukotrpa organizacija. Posao valja u prvome redu organizirati, a za to ne postoji iskrena općedruštvena klima.

Osjetljivi pojedinci, koji u sebi moraju imati i nešto od poziva (možda i poslanja), a svakako talenta za očuvanje (iz struka arheologije, arhitekture, povijesti umjetnosti i etnologije i uz poželjan niz drugih specijalnosti — restauratorstva, prava, lingvistike, ekonomije..., što sve zajedno daje konzervatorsko zvanje) moraju moralom svojih profesija te marom i borbom u društvu, uz strukovno okupljanje, međusobnu podršku i suradnju, stvoriti uvjete da se ono materijalno-spomeničko što više održi u izvornoj supstanciji donešeno precima do naših časaka.

Ono nešto ili ono sve (zato jer je malo ostalo i rapidno nestaje) tradicijsko, vrlo je, vrlo teško izboriti da ostane, da ne nestane i da živi kao prepoznata, zabilježena i deklarativno štićena vrednota barem minimalno, a kamoli, (kad bi moglo biti) i u ravnoteži s novim. Stalan je sukob s jeftinim ili skupim mentalitetom, potrošačkim ili došljlačkim navikama. Ipak valja reći, bolje priznati, da prosječni ljudi ne razumiju, ne prepoznaju, dok je još na vrijeme, vlastitu potrebu za očuvanjem tradicijskog značaja prostora.

Gotovo nitko više ne teži kući koja u ambijentu barem u svemu podsjeća (oblikom i temeljnom organizacijom) na prošlostoljetnu ili kuću iz baroknih, prednapoleonskih, kasnovenecijanskih vremena, premda ona zasigurno daje sve ono

što treba današnjem životu uz mali dopušteni i nužni niz usklađenih dopuna i promjena. Nitko takvu kuću ne želi, ne nudi, ne projektira, ne gradi — ne treba, a njezina prepoznata kakvoća proizlazi iz njezina nastanka, razvitka uz taloženje iskustava. U nju nije unesen diskontinuitet razvoja koji je došao sa strane, iz prekomorja ili gastarbajterskih sličnih odiseja. U njoj nema gradskog, bolje prigradskog (ipak nov termin i uz sve pejorativne konotacije), “ukusa” i “mode” ili “trends”.

Problem je i što vlasnički odnosi građevina u uporabi gotovo izravno priječe konzervatorski pristup obnovi etnografskog graditeljskog naslijeđa. U prostorima riječke regije valja istaći danas gotovo “nevjerojatan” nedostatak zaposlenog stručnog kadra u službi zaštite spomenika, bez pomnije unutarstrukturne raznolikosti po profesijama jer zašto govoriti o jednom arheologu, jednom ili nijednom etnologu i jednom arhitektu te nekoliko već pred penzijom srednjoškolski obrazovanih konzervatora i nešto više ali opet nedovoljno prisutnih, povjesničara umjetnosti, kad stručnjaka nedostaje tri do četiri puta, samo da bismo dostigli hrvatski prosjek ili “dobro stanje” u Dalmaciji. A o restauratorima i preparatorima da i ne govorimo.

Gotovo nitko više ne može održati ni u sebi samome neizmijenjeni pripadajući kulturni krajolik od okućnice do nebosklona (to više nisu ograde i tradicijski obilježene granice posjeda, to više nije ona stara slika obrađenog tla i pašnjaka sa stokom...). Gotovo da nitko i ne treba život što sličniji onom tradicionalnom, naravno uz olakšavajuće blagodati općeg napretka.

Zapadni kulturni krug od Austrije i Italije do Velike Britanije poznaje gradnju novih kuća u tradicijskim oblicima (gradske ili seoske provenijencije), gdje to nije nikakav pomodni trend već izravan kontinuitet društvene i svih profesionalnih praksi, a takva kuća sigurno može služiti i svim modernim svrhama, današnjim idejama i potrebama, a izravno utječe na održavanje kulturnog pejzaža.

Poput prvih skupljača podataka danas mladi stručnjaci moraju ući u gotovo zajednički život ili dulji dio života s domaćim ljudima, sretnicima-nesretnicima, koji su kao vlasnici naslijedili sve ono nešto što bismo, kao svjesno društvo, sa svojim dugačkim i uvijek samo dijelom spoznatim putem (u čemu je sigurno i bit i bitak), željeli da ostane naše. Na njima je da izbore, ali evolucijski, pravo prići spomeniku, živjeti i raditi na samom “terenu”. Nagovaranje i educiranje, objašnjavanje i uvjeravanje jedini su nam mogući put spram svijesti o kvalitetama naslijeđa. Ono što nemamo — valja pokušati stvoriti — društvene stimulanse, potpore, povoljne kredite uz jamstvo ispravnosti postupka obnove konzervatora, besplatne cjelovite usluge stručnih službi (za koje ih dodatno financiraju osnivači) države i lokalne uprave i samouprave, oslobađanje od svih nameta i davanja, stimulativne cijene pravnih i tehničkih usluga ako se rješava kompleks obnove starine za stalan život i ostanak ili povratak domaćeg stanovnika.

Na žalost kao i u Istri i na kvarnerskim otocima zakasnili smo kao društvo s ostvarenjem ovakve, jedine moguće prakse, i za to nemamo isprike budućim naraštajima, pogotovo gledajući rasprodaju nekretnina “stranom svijetu”.

Još o nečemu valja progovoriti — postoji u kolegama konzervatorima određena doza “elitizma” (možda krivi termin) koji je istraživanjem i dokumentiranjem, proučavanjem i objavljivanjem radova o naslijeđu na žalost zapustio ono teže — održavanje i obnovu. Mislim da se valja zamisliti, i što je najteže, priznati samomu sebi da je tada riječ o vrhunskim stručnjacima uske specijalističke znanstvene profesije, ali možda ne i o konzervatorima jer ta teška riječ traži da onaj koji je za sebe upotrebljava, mora isticati prije svega vlastite rezultate u materijalnoj konzervatorsko-restauratorskoj obnovi onoga što je nezamjenjivo — povijesne spomeničke supstancije.

VITO HAZLER

Univerza v Ljubljani

Filozofska fakulteta

Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo

METODOLOGIJA ETNOLOŠKEGA RAZISKOVALNEGA IN STROKOVNEGA DELA V SPOMENIŠKEM VARSTVU

Nekaj ključnih poudarkov

V kolikor si ogledamo strukturo zaposlenih po varstvenih institucijah v Evropi, kaj hitro ugotovimo, da so etnologi številčno odlično zastopani v muzejih, mnogo skromneje pa v spomeniškem varstvu. Razlogi so nedvomno v zgodovinskem razvoju obeh varstvenih področij in relativno poznem vključevanju etnologov v varstveno dejavnost. So pa etnologi številčno dobro zastopani v spomeniškem varstvu na Hrvaškem, Madžarskem in v Sloveniji.

V Sloveniji in na Hrvaškem imamo dobro izgrajen model soudeležbe etnologov v spomeniškovarstveni službi,¹ zato ni razlogov, da bi ga menjali in prevzemali varstveno prakso iz tujih okolij. Navsezadnje so tudi izkušnje etnologov-konservatorjev ter tudi rezultati njihovega dokumentacijskega in fizičnega varstva (etnološke) stavbne dediščine na tako visoki strokovni ravni, da nam ni potrebno zardevati pred nikomer.

V Sloveniji so se etnologi v spomeniško varstveno dejavnost aktivno vključili takoj po 2. svetovni vojni. Med leti 1945 in 1961 je skrb za varstvo t. i. "nepremičnih etnografskih spomenikov" prevzel Slovenski etnografski muzej iz Ljubljane, saj na Zavodu ljudske republike Slovenije za spomeniško varstvo se niso imeli redno zaposlenega etnologa. Stanje se je bistveno izboljšalo po letu 1961, ko v dobimo prve etnologe-konservatorje, ki so ob koncu 70. let 20. stoletja številčno že pomemben del kadrovskega sestava slovenskega spomeniškega varstva. Danes je v spomeniškovarstveni dejavnosti redno zaposlenih 17 etnologov (trije so sicer diplomirani umetnostni zgodovinarji in imajo etnologijo kot drugi predmet), ki se posvečajo upravnim nalogam (Uprava ta kulturno dediščino Republike Slovenije) in dokumentacijskemu in fizičnemu varstvu etnološke dediščine (Zavod republike Slovenije za kulturno dediščino in njegovih sedem območnih enot).

V zadnjih dvajsetih letih se etnologi ne omejujejo samo na klasično varstvo ljudskega stavbarstva, temveč so svoje delo usmerili tudi na druge bivalne in gospodarske

¹ To med drugim dokazujejo članki slovenskih in hrvaških etnologov, objavljeni v *Glasniku slovenskega etnološkega društva*, leto 41, št. 3/4, Ljubljana, 2001.

stavbe na podeželju in na bivalne stavbe delavskega kulturnega okolja, ki so ohranjene predvsem v večjih industrijskih in rudarskih mestih. Vodi jih v etnološki stroki že nekaj časa uveljavljeno spoznanje, da ni bistveno, kaj raziskuješ, temveč kako raziskuješ posamezne kulturne pojave. Zaradi tega se brez večjih pomislov in zadreg usmerjajo na področje varovanja stavbarstva vseh tistih družbenih slojev in poklicnih skupin, ki so slovenskim etnologom v bistvu blizu že od začetka in zlasti od 60. let 20. stoletja.

V nadaljevanju članka želim predstaviti nekaj razmišljanj o metodologiji raziskovanja etnološke stavbne dediščine, ki sem jih na osnovi lastne dvajsetletne konservatorske prakse razvil pred leti in jih predstavil v doktorski disertaciji.²

1.

Delo etnologa konservatorja je sestavljeno iz individualnih in skupinskih nalog, ki jih opravlja skupaj s sodelavci drugih strok, zastopanih v spomeniškem varstvu. Od vsebine posamezne naloge je odvisno, kako si bo organiziral delo, s kom bo sodeloval in kakšne metode in tehnike bo pri svojem delu uporabljal. Etnolog konservator mora biti:

- poznavalec lastne stroke,
- poznavalec konservatorstva,
- poznavalec terena, na katerem deluje.

Pri svojem delu mora slediti dvema osnovnima načelom varstva:

- glavni cilj vseh prizadevanj je dokumentacijsko in predvsem fizično varstvo dediščine,
- ni ohranjanja (varovanja) brez programa.³

V vsebinskem pogledu naj bo njegovo delo sestavljeno iz raznovrstnih nalog in tudi obveznosti, ki bodo krepile njegovo strokovno rast.

Delo etnologa v spomeniškovarstveni službi se deli na:

- temeljne raziskovalne,
- aplikativne strokovne in upravne,
- izvedbene strokovne naloge.

Pri delu etnologa je zelo pomembna njegova udeležba pri:

- samoizobraževanju,
- popularizaciji stroke in nalog, ki jih opravlja,
- prenašanju svojih delovnih izkušenj na mlajše kolege (mentorstvo).

² Hazler, Vito (1999): *Podreti ali obnoviti, Zgodovinski razvoj, analiza in model etnološkega konservatorstva na Slovenskem*, Ljubljana.

³ To pomeni, da ne more potekati niti ena prenova kulturnega spomenika, če ni izdelan vsebinski program namembnosti obnovljenega spomenika.

2.

Osnova vsakršnega strokovnega dela v spomeniškem varstvu je prepoznavanje in raziskovanje stavbne dediščine. Pri raziskovanju dediščine se etnolog konservator srečuje s terenskim in kabinetnim delom. Obe fazi raziskovalnega dela imata svoje posebnosti, ki jih mora raziskovalec upoštevati in jima prilagoditi vsakokratno nalogo. V alinejah povzamem temeljne značilnosti bazičnega raziskovalnega dela, ki ima več stopenj in obsega:

- urejanje zapiskov,
- razvrščanje podatkov po topografskem načelu (kraj in hišna številka),
- zbiranje vseh podatkov o evidentiranem objektu v enotni podatkovni bazi (dosje v fasciklu ali ustrezen računalniški program),
- urejanje risb in fotografij,
- vnašanje podatkov v računalnik, ki ima vgrajen ustrezen program,
- obdelavo gradiva s pomočjo analitično-strukturalne metode,
- izdelavo več izpisnih listov (za različne namene: strukturalna analiza, gradivo za urbanistično dokumentacijo, gradivo za razglašanje kulturnih spomenikov).

3.

Najzahtevnejša naloga etnologa konservatorja je prepoznavanje, evidentiranje, dokumentiranje in vrednotenje stavbne dediščine. Za te naloge uporablja posebna merila izbora, ki so osnova za nadaljnje vrednotenje in dokazovanje pomena dediščine. Merila morajo biti enostavna, razumljiva, predvsem pa praktična. Pripravil sem pet osnovnih meril vrednotenja dediščine,⁴ ki so:

- geografsko ali prostorsko,
- zgodovinsko ali časovno,
- etnološko-sociološko,
- likovno ali estetsko,
- gradbenorazvojno.

Vsa navedena merila so že bolj ali manj znana. Na novo je oblikovano predvsem gradbenorazvojno merilo, ki vsebuje tudi nekatere nove terminološke označitve, ki sem jih oblikoval zaradi možnosti primerjanja podatkov.

V postopku izbora, zapisovanja (evidentiranja) in vrednotenja (valorizacije) dediščine se navedena merila med seboj logično povezujejo in prepletajo, saj so v bistvu vse to bolj ali manj znane lastnosti obravnavanih objektov. Menim, da so dovolj splošna in uporabna tudi za pojasnjevanje vseh drugih kulturnih pojavov, kot so na primer plesno in glasbeno izročilo, umetnostna ustvarjalnost na panjskih končnicah, domača obrt in podobno.

⁴Nekateri poznajo več meril (kriterijev), celo več kot 10; vendar je iz prakse poznano, da tolikšnega števila meril v spomeniškem varstvu preprosto ni mogoče uporabljati. Nekatera merila so zame sporna, npr. "znanstveno" merilo, ki je vsebinsko zelo nedoločljivo merilo!

Geografsko ali prostorsko merilo

Geografija je veliko prispevala k raziskovanju nepremične kulturne dediščine (zlasti ljudskega stavbarstva), saj je razvila tipologijo stavb glede na njihov geografski položaj oziroma izvor. Med drugimi so to metodo prevzeli tudi etnologi in jo uporabili zlasti pri raziskovanju ljudskega stavbarstva 19. stoletja. Po splošnem prepričanju je ta del stavbarstva še vedno ohranjal vse sestavine in značilnosti regionalne tipike, kar pa se je pri gradnji v 20. stoletju, zlasti pa po drugi svetovni vojni skoraj povsem razrahljalo in opustilo. Sistematične raziskave stavbne dediščine so pokazale, da lahko vodi geografsko (tudi regionalno) tipiziranje v poenostavitve, ki z realnostjo v prostoru dostikrat nimajo veliko skupnega.

Geografska tipologija je lahko uporabna le za del nepremične kulturne dediščine, ki bi ji lahko nadeli predznak množičnosti in počasne spremenljivosti ter po nekaterih predstavah ustreza pojmovanju ljudske kulture. Ti kulturni pojavi so namreč nastajali v določenih družbenih okoljih in v določenem časovnem obdobju, zato je treba upoštevati prav te dejavnike. Ne smejo se obravnavati brez ustrezne kritične presoje kot nekakšni sestavni deli celotnega "genius loci" določenega kulturnega prostora. Treba je namreč računati na povezanost vseh sestavin kulture določene dobe in določenih družbenih okolij. Seveda je intenzivnost teh povezav odvisna od vsakokratnih družbenih odnosov in razmerij. Zato je na primer stavbarstvo višjih socialnih slojev zelo težko razvrstiti v model geografskega vrednotenja, saj so na njegov nastanek vplivali različni kulturni, politični in gospodarski dejavniki.

Ko presojamo stavbarstvo najvišjih socialnih slojev, na primer zgodnjega in poznega srednjega veka, se zastavlja vprašanje, ali lahko tudi pri teh gradbenih dosežkih zaznamo geografsko prepoznavnost arhitekture. Brez večjih naporov lahko ugotovimo, da to v marsičem ni tako. Predvsem pa se nam postavi vprašanje, če se je v vseh časovnih obdobjih izoblikovala takšna geografska prepoznavnost stavbarstva, kot jo poskuša pojasniti prav geografska tipologija. Menim, da to ni tako in da imamo na področju stavbarstva veliko mero spremenljivk, ki so jih oblikovali doba, okolje in seveda interesi nosilcev gradbenih prizadevanj.

Zgodovinsko ali časovno merilo

Zgodovinsko ali časovno merilo je pomembno za razvrščanje nepremične kulturne dediščine na časovni lestvici. Brez časovne opredelitve posameznega objekta ne moremo razumeti njegove pojavnosti v vsakokratni družbi. Že osnovne družbenoekonomske skupnosti, kot so praskupnost, suženjstvo, fevdalizem, kapitalizem, socializem in sodobne demokratične družbe, so se vsaka na svoj način izrazile predvsem v oblikovanju in snovanju stavbarstva. Pogosto so ti njihovi pojavi prehajali iz ene formacije v drugo in se ohranjali v prostoru kot sedimenti časa. Veliko se jih je ohranilo tudi v današnji čas in zato pomembno sooblikujejo podobo naše celotne dediščine.

Vsaka doba je glede na svoj gospodarsko-socialni ustroj ustvarjala sebi lastno stavbarstvo, ki ga v prvi vrsti zaznamujejo stavbinski slogi, raznolikost podobe in

zasnove stavb glede na družbeno in poklicno raven graditeljev, raznolikost glede na geografsko lego in tudi izraznost glede na razvojno stopnjo gradbeništva v celoti. Torej lahko tudi časovno ocenjujemo stavbno dediščino z vsemi obravnavanimi merili. Treba je upoštevati dejstvo, da so prav časovne dimenzije tisti vidik, ki najbolj zaznamujejo podobo stavbarstva. Pogosto so različna časovna obdobja naložena eden vrh drugega ali se vrstijo drug za drugim, ker so številni objekti že nekaj desetletij po svojem nastanku doživljali prezidave, nadzidave in dozidave. Zato so le redki med njimi v celoti ohranjeni brez večjih dopolnitev.

Etnološko-socialno merilo

Etnologija je zgodovinska veda s področja humanistike, ki se zadnjih trideset let vse pogosteje posveča vprašanju načina življenja nosilcev kulturnih pojavov v vsakokratni družbi. Zato je postopoma prenesla področje svojega zanimanja iz ozko kulturoloških tudi na področje antropoloških okvirov, kar je v marsičem izpopolnilo njeno načelno raziskovalsko usmerjenost. Vendar ostajata oba vidika v stroki enakovredno zastopana, saj sta med seboj tesno prepletena, tako da je kakršnokoli ločevanje ali vztrajanje zgolj pri enem od njiju bolj ali manj klavrno početje, ki ne vodi k pozitivnim raziskovalnim rezultatom.

Stavbarstvo morda bolj kot katerikoli drug kulturni pojav razkriva socialna razmerja v določeni družbi. Za obdobje srednjeveškega fevdalizma je bilo značilno, da je družbeni privilegiranec prebival na primer v gradu, razkošni mestni palači ali v samostanu. V skromnih lesenih bajtah ob vznožju teh srednjeveških simbolov družbene moči pa so živeli predstavniki večinskega prebivalstva z dna družbene lestvice. Vsako mesto, trg ali vas je poznalo te socialne razpone, ki so se prav skozi stavbarstvo ohranili v današnji čas.

Seveda socialna razslojenost ni bila znana samo med temi skrajnimi mejniki družbenih razmerij fevdalne dobe. Znana je bila tudi znotraj istih poklicnih skupin, in to na vseh naših poselitvenih območjih. V stavbarstvu se izraža še poklicna raznolikost lastnikov. Stavbe se zato med seboj razlikujejo tudi po svoji osnovni namembnosti.

Prav zaradi socialnih in poklicnih razlik, ki jih je stavbarstvo vsekakor "posrkalo" v vseh svojih možnostih in v vseh časovnih obdobjih, mora biti konservator pripravljen tudi na takšne izzive, ki so med seboj zelo prepleteni in dostikrat težko razločljivi. Brez etnološkega, socialnega merila ne more biti ustreznega vrednotenja dediščine. Zato ima etnologija v spomeniškem varstvu prav posebno mesto, saj je s svojimi metodami in delovnim področjem močno izpopolnila konservatorsko metodologijo.

Likovno ali estetsko merilo

Umetnostna zgodovina spoznava stavbarstvo predvsem po stilih in po estetskih kvalitetah, ki zelo nazorno izpričujejo ustvarjalna prizadevanja v posameznih zgodovinskih obdobjih.

Spoznavanje in vrednotenje nepremične kulturne dediščine skozi likovni zorni kot je zelo pomembno tudi za etnološka raziskovalna prizadevanja.⁵ Menim, da lahko tudi z merili likovnih sestavin posameznega kulturnega pojava ugotovljamo značilnosti podobe življenja na določenem območju.

Arhitektura se razlikuje tudi glede na stil, na njeno likovno oblikovanje. Vsaka doba je uveljavila svoj stil, svoje slogovne posebnosti, ki so izraz družbenih dogajanj in tehnično-gradbenih znanj. Ločimo romansko arhitekturo od gotske, renesančno od baročne ali klasicistične. Gotska cerkev se zato po svoji gradbeni in predvsem likovni podobi bistveno razlikuje od baročne ali povsem sodobne cerkve.

Slog se izraža tudi v arhitekturi vsakdanjega življenja. Posamezni stili so bolj ali manj odmevali pri vseh družbenih skupinah določene dobe. Najbolj so bili izraziti pri nosilcih gradnje z vrha družbene lestvice, precej manj ali že v močno poenostavljeni obliki pa pri nižjih družbenih slojih. V ljudskem stavbarstvu so ti vplivi še vedno očitni, toda vse bolj se pojavljajo v poenostavljenih izvedbah.

Likovna pričevalnost nepremične kulturne dediščine raziskovalcu razkrije družbena in poklicna razmerja prebivalcev določenega naselja, predvsem pa stopnjo njegove gospodarske razvitosti. Na likovni način se izraža tudi gospodarski ustroj mestne ulice, četrti ali pa celotnega trga. Zato je potrebno, da etnolog konservator prepozna stavbno dediščino tudi po slogu. Uporaba tega merila je posebej pomembno takrat, ko obravnavana stavba ni časovno datirana z nobenim dokumentom, in tudi takrat, ko so posamezni stili v likovni govorici celotne stavbe med seboj prepredeni kot sedimenti različnih dob.

Gradbenorazvojno merilo

Nepremična kulturna dediščina se med seboj razlikuje še po svoji vsebini, po postavitvi v prostor, po gradbeni zasnovi in po uporabi raznovrstnih gradbenih materialov. Zato jo je treba vrednotiti tudi z zornega kota njenega gradbenega razvoja (za nekatere primere dediščine tudi z zornega kota tehnološkega razvoja), saj je za razumevanje stavbarstva pomembno, kako so obravnavane stavbe zgrajene, ker se v vseh njihovih delih izražajo čas, geografsko okolje, likovni izraz, socialni položaj lastnika in namembnost stavb.

Temeljno izhodišče za oblikovanje predlagane tipologije je bil enoten metodološki pristop, ki naj pokaže zakonitosti gradnje na osnovi temeljne razvojne strukture obravnavanega objekta. Pri objektih različnih namembnosti sem poskušal oblikovati

⁵To merilo oziroma vidik raziskovanja ljudskega stavbarstva je na Slovenskem najbolj razvil pokojni Ivan Sedej v svojih številnih člankih in samostojnih publikacijah, npr.: *Ljudska umetnost na Slovenskem*, Ljubljana, 1985.

enotna merila, čeprav so nekatere stavbe, kot so na primer kozolci, toliko specifični, da bi bilo popolno poenotenje tipizacije povsem nemogoče in nesmiselno.

Za uspešno tipiziranje stavb je bilo treba zasnovati osnovno terminologijo, ki sem jo ob upoštevanju gradbenorazvojnega, prostorskega in materialnega vidika oblikoval v enoten terminološki izraz.

Stanovanjske stavbe sem obravnaval (tipiziral) predvsem z zornega kota razvoja kurišč, torej po temeljnih karakteristikah njihovega gradbenega razvoja. Pri tem sem ločil ognjiščne, dimnice, kaminske hiše, hiše s črno kuhinjo, hiše s štedilnikom, sodobno zasnovane hiše s centralno kurjavo itd. Poudaril sem še temeljno zakonitost postavitve objekta v prostor, saj ni vseeno, ali stavba stoji na ravnem, ali je prislonjena, ali je potisnjena v breg. Prav tako je pomembno, ali je stavba pritlična, vrhkletna ali nadstropna. Slednje je namreč bistveno za razporeditev nivojev, prostorov, svetlobnih in vhodnih odprtih, uporabe materialov, usklajenosti z okoljem in podobno.

Tudi gospodarske stavbe (hlevi, skednji, kašče, kleti, mlini, žage) sem obravnaval z zornega kota postavitve v prostor in njihove nivojske zasnove. Iz strokovne literature sem povzel tipologijo kozolcev, ki sem jih razvrstili v dve osnovni skupini: enojne in dvojne, obravnaval sem jih tako, kot je potekala raziskava kozolcev ob Savi med letoma 1985 in 1986.⁶

Ob upoštevanju gradbenih in prostorskih značilnosti sem stavbe razdelil na:

- pritlične stavbe, ki stojijo na ravnem,
- vrhkletne stavbe (izraz ne pomeni namembnosti, temveč delno vkopanost stavbe v zemljo; kljub temu da izraz ni najboljši, vendarle ustrezno pojasnjuje gradbeno zasnovo stavbe), ki so lahko:
  - z daljšo fasado prislonjene ob breg ali
  - s krajšo fasado potisnjene v breg,
  - nadstropne stavbe, ki stojijo na ravnem (stavbe imajo lahko eno ali več nadstropij).

Sestavni del oblikovanja terminologije je bilo tudi upoštevanje uporabe gradbenih materialov. Zato sem vse objekte, glede na prevladujočo uporabo gradbenih materialov, razdelil v tri skupine:

- na zidane stavbe (kamen, opeka in drugi materiali),
- na delno zidane stavbe,
- na lesene stavbe.

Med zidane stavbe sem uvrstil vse tiste, ki so v celoti zidane, čeprav imajo leseno ostrežje in so morda krite s slamo.

Med delno zidane stavbe sem uvrstil vse tiste, ki so v pritličju vsaj do tretjine pozidane, v ostalem delu pa so lesene.

Med lesene stavbe sem uvrstil vse tiste, ki so v pritličju ali v nadstropju lesene ter tudi tiste, ki imajo zidan samo kuhinjski del (na to značilnost sem pri posameznem

⁶ Hazler, Vito (1987): Kozolci ob Savi. *Traditiones* 16, Ljubljana, str. 97-134.

objektu posebej opozori). Z izrazom "lesene stavbe (hiše)" označujem predvsem take, kjer je les povsem prevladujoč material. Takšni so zlasti kozolci, seniki, hlevi in danes redke stanovanjske stavbe. Od raziskovalca pa je odvisno, kakšen termin bo uporabil za posamezno stavbo. Pomembno je, da je pri poimenovanju dosleden in da za isto formo uporablja isti termin.

4. Metoda določanja ohranjene vrednosti dediščine in gradbene ohranjenosti **Ohranjena vrednost dediščine**

Sestavni del analitičnega dela raziskovanja nepremične kulturne dediščine je njeno ocenjevanje oz. vrednotenje. Pet meril je le orodje za prepoznavanje dediščine, saj z njimi ocenjujemo dediščino z namenom čim bolj osvetliti njen pomen. Pri določanju ocene v odstotkih je dediščino možno razdeliti na pet vrednostnih enot:

1. Vrednost (pomen) spomenika ohranja objekt z vrednostnim razponom od 81% do 100%. Pri tem so vmesne vrednostne ocene še 83, 85, 88, 90, 93 95, 98% za spomenik.
2. Vrednost (pomen) dediščine ohranja objekt z vrednostnim razponom od 61% do 80%. Pri tem so vmesne vrednostne ocene še 13, 65, 68, 70, 73, 75, 78% za dediščino.
3. Vrednost (pomen) posamičnih vrednostnih enot (delov) ohranja objekt z vrednostnim razponom od 41% do 60%. Pri tem so vmesne vrednostne ocene še 43, 45, 48, 50, 53, 55, 58% za dediščino.
4. Vrednost (pomen) posamičnih detajlov ohranja objekt z vrednostnim razponom od 21% do 40% (zaradi nizke vrednosti vmesne ocene niso pomembne).
5. Vrednosti pod 20% ne prepoznavamo za sestavine kulturne dediščine.

Gradbena ohranjenost (vrednost) dediščine

Nepremično kulturno dediščino je treba oceniti tudi glede na njeno gradbeno ohranjenost. To je že bolj ali manj "klasično" spomeniškovarstveno delo, ki ima predvsem operativni pomen in tudi odloča o strategiji nadaljnjega načrtovanja varstvenih posegov. Ocene so namenjene samo za temeljno informacijo o gradbenem stanju dediščine.

Evidentirano dediščino je možno razvrstiti v pet vrednostnih enot:

1. Dobra ohranjenost stavbe (od 81 do 100%).
2. Zadovoljiva ohranjenost stavbe (od 61 do 80%).
3. Še zadovoljiva ohranjenost stavbe (od 41 do 60%).
4. Slaba ohranjenost stavbe (od 21 do 40%).
5. Zelo Slaba ohranjenost stavbe (od 0 so 20%).

Konservatorju na začetku strokovne poti lahko povzroča vrednotenje dediščine glede na njeno dediščinsko in gradbeno vrednost veliko težav. Uspešno jih lahko premaguje le ob strokovni pomoči bolj izkušenega kolega in ob vsakodnevni konservatorski praksi. Šele z leti bo tudi sam postal dovolj izkušen strokovnjak, da bo lahko suvereno izbiral in vrednotil dediščino. V nasprotnem primeru lahko zagreši veliko usodnih napak, zlasti zaradi nepoznavanja gradiva, saj lahko mimo njega (ali celo z njegovim nezavednim sodelovanjem) za vedno izgine vrsta pomembnih objektov, če jih ne zna pravočasno prepoznati in zavarovati. To je še posebej pomembno pri dediščini, ki nima večjih likovnih ali arhitekturnih kvalit, vendar je lahko velikega pomena za etnološko prepoznavanje načinov življenja v različnih časovnih obdobjih. Zato naj velja osnovno pravilo: prepoznavanje in vrednotenje dediščine naj opravljajo le izkušeni strokovnjaki.

ANA MLINAR

Ministarstvo kulture Republike Hrvatske
Uprava za zaštitu kulturne baštine
Konzervatorski odjel u Zagrebu

OBNOVA TRADICIJSKE KUĆE U PARKU PRIRODE LONJSKO POLJE, ČIGOĆ 26*

Šira verzija članka pod naslovom *Obnova kulturne baštine u naselju Čigoć na primjeru okućnice broj 26* objavljena je u: *Bilten parka prirode Lonjsko polje*, Vol. 2, Jasenovac 2000.

Mnogobrojni su razlozi zbog kojih je obnovljen mali broj zgrada narodnoga graditeljstva, a u ovom prilogu navodim samo one koji se rješavaju na razini konzervatorske struke.

Obnova cjelovite zgrade i najužeg okoliša je povod za obrazloženje tijekom priprema radova, poteškoća, rezultata i novih namjena. Jedna tradicijska okućnica obnovljena je u naselju Čigoć u razdoblju od 1997.-1999.g. i može poslužiti kao tipičan primjer za sagledavanje postupka obnove.

Na žalost postupak obnove samo jedne zgrade je dugotrajan i zahtjevan i oduzima veliki dio raspoloživoga vremena od kojega se dosta potroši na putovanje i organizacijske pripreme.

Iako je jedan od ciljeva konzervatorske struke obnova i revitalizacija kulturne baštine, dugotrajna priprema je nužna i nezaobilazan moment zbog stručnih i zakonskih propisa.

Tek kada konzervator, stručnjak u službi zaštite, ostvari petnaestak preduvjeta, može u skladu s propozicijama nekoliko zakona otvoriti gradilište i započeti obnovu. Preduvjeti su sljedeći:

1. rješavanje imovinsko-pravnih odnosa (usklađivanje situacije kad ima više vlasnika, a obično ih je uvijek više od jednog);
2. ishođenje katastarske podloge koju uglavnom treba korigirati uz dodatna premjeravanja, određivanje međa i sl. (često treba izraditi tzv. katastarski elaborat, što traje nekoliko mjeseci i posebno se plaća);
3. ishođenje gruntovnice (ponekada darovnice ili punomoći);

* O bitnijim fazama radova snimljen je dokumentarni film pod nazivom: *Park prirode Lonjsko polje, Čigoć-Europsko selo roda, Obnova tradicijske kuće Čigoć 26*, 1999. g., autorica, Ana Mlinar

4. detaljna konzervatorska istraživanja (etnološka, arhitektonska, povijesna itd.);
5. izrada arhitektonskog projekta i troškovnika;
6. osiguravanje sredstava iz državnoga proračuna za tekuću godinu (kojemu je prethodio zahtjev s obrazloženjem i pravilnikom propisanom dokumentacijom);
7. osiguravanje participacije na razini lokalne vlasti, sponzora ili vlasnika;
8. ako su sredstva odobrena, treba provesti natječaj i prikupiti tri ponude, izabrati izvoditelja, (izvoditelj na žalost ne može biti običan seoski majstor kakav bi bio najpoželjniji, nego samo onaj koji ima registriranu tvrtku);
9. sklapanje ugovora s izvoditeljem (katkad na jednoj zgradi ima nekoliko izvoditelja);
10. izdavanje rješenja o prethodnoj dozvoli za zahvate na zgradi;
11. određivanje nadzornih organa;
12. izdavanje konzervatorskih uvjeta koji se temelje na konzervatorskim istraživanjima i u skladu su s vrijednostima zgrade;
13. iznalaženje odgovarajućih materijala (prema vrsti, starosti i načinu obrade);
14. određivanje i iznalaženje buduće namjene;
15. osigurati skrbništvo i brigu za daljnje očuvanje;
16. osmišljavanje interijera: prikupljanje predmeta, restauracija i prezentacija.

Ako su svi ovi preduvjeti pozitivno riješeni, može se otvoriti gradilište i započeti zahvatima na zgradi.

Rezultati postaju vrlo daleki i neizvjesni kada se počne s rušenjem i promjenama na građevinskoj strukturi ili gabaritima zgrade.

Tada je potrebno brzo i sinkronizirano interdisciplinarno rješavanje stručnih, tehničkih i organizacijskih problema.

Radovi će vjerojatno uspjeti, ako se ispune novi, sljedeći uvjeti:

- stručan i redovit konzervatorski nadzor (kontinuirana nazočnost na gradilištu);
- redovito vođenje građevinske knjige;
- precizan i korektan financijski nadzor.

Ako uspije prva faza, vjerojatno će biti odobrena sredstva za sljedeću tj. drugu, a zatim treću i tako sve do kraja radova.

Etnolog je ovlašten samo za dio posla, tj. istraživanje, koordinaciju i djelomičan konzervatorski nadzor, a za sve druge zahvate, poglavito tehničku i statičku problematiku ovlašteni su arhitekti.

Pripremu, izradu konzervatorske dokumentacije i konzervatorski nadzor kuće broj 26 u Čigoću realizirale su konzervatorice Ksenija Petrić, dipl. ing. arh. i Ana Mlinar, prof. etnolog.

Pokušala sam iznijeti što više preduvjeta i to redosljedom kako se uglavnom provodi za svaku zgradu koja je kulturno dobro i koja se financira iz državnoga proračuna. Iako je postupak vrlo kompliciran, opravdan je jer samo dosljedno proveden može polučiti zadovoljavajući rezultat.

Sve navedene poteškoće uspjeli smo riješiti na tradicijskoj kući u Čigoću 26 te smo spasili zgradu od sigurnog urušavanja, obnovili je, djelomično rekonstruirali i stavili u novu funkciju.

Čigoć se inače nalazi u Parku prirode Lonjsko polje, poplavnom području uza Savu između Siska i Gradiške i do danas je sačuvalo svoju prirodnu ravnotežu i bioraznolikost — mnogobrojne biljne i životinjske vrste. U Čigoću se gnijezde bijele rode kao rijetko gdje pa je stoga 1994. g. dobilo status Europskog sela roda. Od tada su u tom naselju nastali novi kulturni sadržaji, etnografska zbirka, seoski turizam, a oživljavanje folklornih vrijednosti najbolje se vidi na obilježavanjima godišnjica proglašenja Europskim selom roda.

Čigoć je seosko naselje tipično za Posavinu, cestovno, nizno, nastalo uz sami vodotok savskoga rukavca Tišine. Tradicijske zgrade su drvene, uglavnom katnice, vrlo slikovite, ali uglavnom u lošem građevinskom stanju.

S obzirom na funkciju Parka postali su potrebni novi sadržaji, što je ujedno i nova šansa za obnovu narodnoga graditeljstva.

Okućnica broj 26 ispunjavala je formalne i stručne preduvjete. Zatečena je u vrlo lošem stanju s naznakama urušavanja zbog nagnutosti, razgrađenosti temelja, a grede i planjke su bile izbačene ili istrunule, nosivost je bila bitno smanjena, nedostajali su podovi itd.

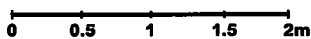
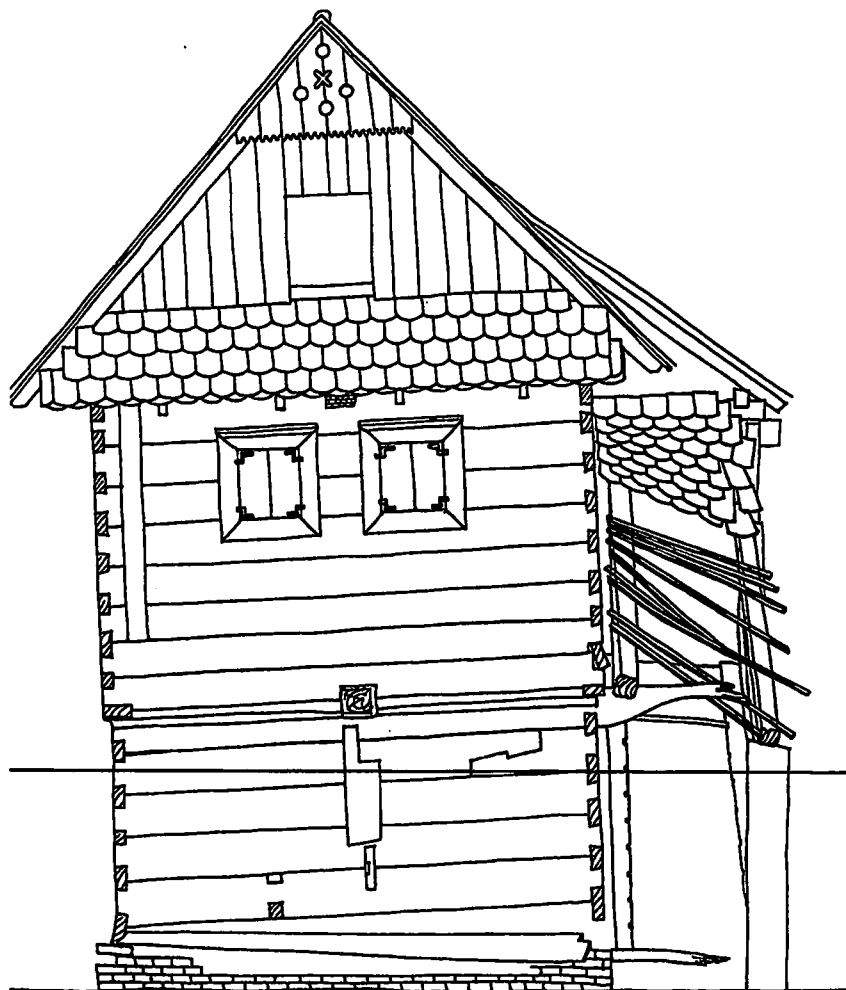
Projekt obnove temeljen je na konzervatorskim uvjetima koji su definirani studijom opsežnih etnografskih, povijesnih, prostornih, graditeljskih, arhitektonskih i drugih terenskih istraživanja. Usljedio je arhitektonski projekt s tehničkim detaljima o stvarnom stanju, o količini materijala, instalacija i adaptaciji za novu funkciju.

Radovi su obuhvatili sanaciju temelja, izradu unutrašnje podloge od stare opeke, promjenu trulih planjki, statičku ukrutu, sanaciju krovništva, rekonstrukciju stubišta i trijema. Napravljen je i novi zahod s tekućom vodom i elektroinstalacije.

Budući korisnik je javna ustanova Park prirode Lonjsko polje, koja na katu ima ured s edukativnim i promidžbenim materijalima. U prizemlju je napravljena stolarska radionica prema izvornoj situaciji. Uređeno je i dvorište s tradicijskom ogradom i autohtonim sadnicama.

Sve radove financiralo je Ministarstvo kulture, a bila je dragocjena potpora četiriju donatora.

Projekt ima nekoliko ciljeva: zoran je primjer obnove i očuvanja tradicijskih vrijednosti, prihvatljive je nove namjene, potiče korištenje tradicijskih tehnika i materijala, uključen je u turističku i edukativnu ponudu kraja, obogaćuje Park prirode novim kulturnim sadržajima.

Stanje prije obnove (arhitektonski nacrt), Čigoć 26, kuća katnica - zapadno pročelje
s vidljivim otklonom od vertikale
Svjetlana Jović, dipl.ing.arh. APIS, Zagreb 1995. g.

Kuća u edukativnoj i turističkoj funkciji. Na obnovljenom krovu ponovo gnijezde rode.
Foto: A. Mlinar, 1999. g.

NADA DUIĆ-KOWALSKY

Ministarstvo kulture Republike Hrvatske
Uprava za zaštitu kulturne baštine
Zagreb

Kako je prošlo više od godinu dana, ovaj osvrt odnosit će se i na neke nove činjenice ili situacije nastale u međuvremenu, a koje se nastavljaju na postavljenju temu: etnologija i zaštita tradicijske kulturne baštine.

Područje tradicijske kulture, odnosno folklora dio je, između ostalog, sveukupne kulturne politike Republike Hrvatske, a njihova zaštita temelji se na pravnoj podlozi iz koje proizlazi sljedeća legislativa: Zakon o zaštiti spomenika kulture, Zakon o muzejskoj djelatnosti, Zakon o arhivskoj djelatnosti i arhivima, Zakon o bibliotečnoj djelatnosti. Oni čine jedinstveni republički zakonodavni sustav u kulturi, čiji je punopravni segment i tradicijska, odnosno folklorna baština. Naravno da se unutar globalnog pristupa kulturi i svim njezinim kulturološkim izdancima i pojavama područje tradicijske, odnosno folklorne kulture tretira kao zaseban punopravni subjekt, koji u svekolikoj kulturnoj slici hrvatske baštine čini nezaobilazno područje ispitivanja, istraživanja, proučavanja i zaštite.

Premda pretpostavljam da nije potrebno objašnjavati što je zaštita spomenika kulture, odnosno kulturne baštine i koliko je duga njezina povijest i uloga na prostoru naše domovine, istaknula bih neke osnovne činjenice

Sustavnom proučavanju folklora pristupilo se krajem XIX. stoljeću, točnije 1887. godine na poticaj Matice hrvatske na prostoru tadašnje Hrvatske. Od 1896. godine započinje objavljivanje prikupljene građe. Izdano je deset knjiga u kojima je obrađena narodno pjesništvo. U okviru tadanje Jugoslavenske akademije za znanost i umjetnost, danas Hrvatske akademije, utemeljen je Odbor za narodni život i običaje, čiji se rad temeljio na razradi upitnika "Osnove za proučavanje i sabiranje građe o narodnom životu" začetnika etnografske misli i teorije u Hrvata, Ante Radića.

Počeci osmišljene i organizirane služba zaštite spomenika na prostoru danšnje Republike Hrvatske, odnosno brige za spomeničko blago, datiraju također iz sredine XIX. stoljeća, od vremena osnutka Centralne komisije za zaštitu povjesnica i starina, istovremene Centralnoj komisiji za proučavanje i čuvanje spomenika u Beču.¹

Unutar razvojne crte konzervatorstva i zaštita etnografske baštine u Hrvatskoj ima dugu tradiciju, ako se uzme u obzir osnivanje Centralne komisije za zaštitu

¹ Duić-Kowalsky, Nada (1999): Razvoj konzervatorstva. *Savjetovanje HED-a*, Topusko.

povjesnica i starina iz vremena djelovanja Ivana pl. Kukuljevića-Sakcinskog, a to je polovica XIX. stoljeća, i relativno kratku, kada se uzme vremenska odrednica od unošenja pojma etnografski, odnosno etnološki spomenik u postojeću legislativu, a to su šezdesete godine prošloga stoljeća.²

Kronologija bitnih datuma koji su odredili razvoj zaštite³ spomenika kulture i razvoj konzervatorske misli, odnosno teorije konzervatovstva u Hrvatskoj, s posebnim osvrtom na definiranje što se pod etnografskim spomenikom podrazumijeva, najbolje oertava razvijanje i naš odnos prema tom dijelu sveukupne kulturne baštine.

U kronološkom nabranjanju ključnih datuma, neophodno je istaknuti ulogu i značenje Ivana pl. Kukuljevića-Sakcinskog, koji oko 1850. godine utemeljuje "Društvo za jugoslavensku povestnicu i starine" s glavnom zadaćom "*istraživanja, otkrivanja, sakupljanja i čuvanja starinah i stvari, koje se na život i historiju našega naroda protežu*". Godinu dana kasnije u svom "Arkivu" donosi pravila društva i program prema kojemu je trebalo inventarizirati pokretne i nepokretne spomenike, koje točno nabraja, te kako ih istražiti i opisati. Intencija mu je bila obavijestiti hrvatsku javnost da Hrvatska obiluje mnogim spomenicima.

U Beču se, kao što je navedeno, 1850. godine osniva "Centralna komisija za istraživanje i uzdržavanje građevnih spomenika", koja označava početak organizirane, ali isto tako i institucionalizirane djelatnosti zaštite spomenika kulture na području austrijske Monarhije, a samim time i na području Hrvatske. Komisija je započela svoj rad sustavnim popisom građevnih spomenika na području cijele Monarhije, a radi što efikasnijeg rada organizirana je široka mreža konzervatora i počasnih konzervatora u pokrajini.

Ono što je posebno važno, jest činjenica da s imenovanjima u Hrvatskoj završava razdoblje amaterskog čuvanja spomenika, odnosno kulturne baštine, te da započinje novo razdoblje u kojemu je zaštita spomenika planski i stručno vođena u organizacijskim oblicima, analognim onima u Austriji i Ugarskoj.

Dok se bečka Centralna komisija za istraživanje i uzdržavanje građevnih spomenika puna dva desetljeća, sve do reorganizacije 1873. godine, brinula samo o arhitektonskim (graditeljskim) spomenicima, Kukuljevićevo je zanimanje bilo znatno šire te se protezalo i na pokretni materijal. Radijus njegova interesa kretao se "od zgrada preko kipova i slika do oruđa i nošnji". Brinuo je da se spomenici ne otuđuju iz zemlje, što se kasnijih godina pokazalo važnim i znakovitim, posebice na (pokušajima) otuđenja etnografskih pokretnih predmeta,⁴ s obzirom da je taj dio

² Godine 1967. donosi se Zakon o zaštiti spomenika kulture, koji je bio na snazi do 1999. godine, kad je donesen Zakon o zaštiti kulturnih dobara.

³ Godine 1961. zapošljava se prvi etnolog, odnosno etnologinja prof. Marija Gamulin u službu zaštite spomenika kulture, tadašnji Republički zavod za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu, a godinu dana kasnije u Konzervatorskom zavodu u Rijeci započinje raditi kolegica Beata Gotthardy-Pavlovsky na području Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara.

⁴ Naravno i ostalih vrsta, posebice arheoloških, umjetnina i dr.

kulturnih dobara pod kontinuiranim pristiskom legalnog, a još više ilegalnog izvoza s našeg prostora, zbog čega naravno trajno osiromašuje sveukupni nacionalni korpus kulturne baštine.

Prostor Istre i Dalmacije u političko-administrativnom smislu bio je Austro-ugarskom nagodbom iz 1868. godine i Ugarsko-hrvatskom iz 1869. izravno podređen Centralnoj komisiji za istraživanje i uzdržavanje građevnih spomenika u Beču.⁵ U Splitu se 1903. godine osniva Povjerenstvo za čuvanje Dioklecijanove palače, na čijem se čelu nalazio don Frane Bulić, arheolog.⁶ To je povjerenastvo, prvo u nas, radilo na načelima tadanjeg konzervatorstava koja su poticala od teoretičara Riegela i Dvoraka. Deset godina kasnije u Splitu je formiran Konzervatorski ured.

U duhu tadanjeg historicizma mnoge su restauracije bile pogubne za pojedine povijesne spomenike, a te su ideje zastupali i sam Kukuljević, te dr. Izidor Kršnjavi i, naravno, Herman Bollè. Na takvim polazištima krutog historicizma pala je Bakačeva kula, jedan od drastičnih primjera kako su se naslijeđene spomeničke vrijednosti uništavale. Zašto navoditi te primjere danas? Da bi smo izvukli paralelu da svako vrijeme ima, naravno i pravo, na svoje zablude, pogreške, ali isto tako polazeći od izreke "povijest je učiteljica života", možemo danas u našem vremenu drukčije postupiti. Svako vrijeme ima i predstavnike drugog mišljenja, jedan od njih bio je arhitekt Viktor Kovačić, koji se zalagao za njezinu zaštitu. Njegov stav najbolje se iščitava⁷ u programskom tekstu *Moderna arhitektura*, u kojem odlučno odbacuje epigonstvo i historicizam, ali se poziva na tradiciju i zagovara pozitivan odnos prema trajnim vrijednostima arhitektonskog nasljeđa.

Nukleus današnje konzervatorske službe nalazimo u savjetodavnom tijelu za čuvanje starina, koje je utemeljeno po Odobrenju Kraljevske zemaljske vlade, a daljnjom procedurom 20. srpnja 1910. godine utemeljeno je Zemaljsko povjerenstvo za očuvanje umjetnih i historičkih spomenika u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji⁸. Njihov rad bio je zacrtan u Statutu izrađenom po ugledu na austrijski, donesenom 30. VIII 1910. godine, prema kojemu je Povjerenstvo nadležno za proučavanje i čuvanje najraznolikijih spomenika nastalih do kraja XVIII. stoljeća.⁹

⁵ Duić-Kowalsky, Nada (2001): Varstvo etnografske dediščine na prehodu stoletja. *S.E.D.* 41/2001, št.3,4, Celje. Prvi konzervator splitskog i zadarskog okruga bio je Vicko Andrić, koji je bio zagovornik principa purifikacije u primijenjenoj zaštiti, te se s tog motrišta zalagao za "čišćenje" Dioklecijanove palače od svih nanosa kasnijih stoljeća od vremena njezina nastanka.

⁶ ibid.

⁷ Viktor Kovačić pokreće početkom XX. stoljeća časopis Društva hrvatskih umjetnika *Život*, a u prvom broju izlazi navedeni članak.

⁸ Ono je bilo pod neposrednim nadzorom bana. Uz prvog predsjednika Tadiju Smičiklasa imalo je devet članova, istaknutih osoba kulturnog života, a povezano se s Povjerenstvom, s Jugoslavenskim akademijom, s muzejima, arhivima, sveučilištem, s katoličkom i pravoslavnom crkvom. Te su osobe trebale svojim ugledom i znanjem besplatno zbog patriotske dužnosti promicati ciljeve Povjerenstva.

⁹ *Akta Povjerenstva i Konzervatorskog ureda 1910-1940.*: Jedini činovnik Povjerenstva bio je tajnik prof. Gjuro Szabo, koji je uz različite druge kulturne dužnosti vukao svu težinu konzervatorskog rada preko trideset godina, a da nije postao konzervator sa službenom titulom.

Djelatnost Povjerenstva odvijala se uglavnom u dva Statutom zacrtana smjera: **proučavanje i publiciranje, te čuvanje spomenika**. Povjerenstvo je u svom radu usvojilo suvremeno načelo “konzervirati”, koje je zastupao i Klub hrvatskih arhitekata. To je stajalište bilo dijametralno suprotno pogledima pristaša restauriranja spomenika, koje je polazilo s pozicija historicizma — što je neminovno vodilo u sukobe u mišljenjima, stavovima.

Zarana je Szabo spoznao svu bit svrhovite i pravilne zaštite, kojoj je temelj na poznavanju spomenika i samo tako ih je moguće očuvati i štititi. A još je važnije da postoji osjećaj, razvijena odgovornost u samom društvu prema kulturnom nasljeđu.

Szabo je započeo obilaziti teren, prvo kotareve u Hrvatskom zagorju, te su njegovom zaslugom postali poznati široj javnosti i tako je utjecao na njihovo očuvanje. U tom je radu obuhvatio raznorodnu građu: sakralnu i profanu umjetnost, panorame mjesta, folklor i geografski materijal “jer tako potanko neće skoro opet istraživač prolaziti ovim krajom”¹⁰.

Sačuvaj što možeš, a novo gradi u duhu svog vremena — bila je misao vodilja u radu pionira našeg konzervatorstva, svestranog Gjura Szabe. **Szabo, dakle 1913. godine izriče u našoj sredini ono što će svjetska stručna literatura nazivati kreativnim konzervatorstvom.**

Danas pod kulturnim nasljeđem podrazumijevamo daleko više duhovnih i materijalnih dobara nego što su to podrazumijevali naraštaji prije nas. Od pojedinačnih spomenika kulture s izrazito arheološkim i umjetničkim značenjem i spomenika koji su vezani uz nacionalnu povijest, u pojam kulturnog nasljeđa postupno su uključivana sve šira područja ljudske djelatnosti i njihovi materijalizirani produkti.

Kako su se pojedine grane znanosti uspijevale afirmirati u društvu, tako su i predmeti njihova proučavanja dobivali na vrijednosti i bivali uključivani u opći pojam kulturnog nasljeđa, odnosno baštine. Među posljednjima koja su barem načelno izborila pravo ulaska među spomenike kulture su i etnološka dobra, koja po svom značaju vrlo jasno i određeno svjedoče i potvrđuju kontinuitet i nacionalni identitet na ovim prostorima tijekom vremena.

Stoga razvojnu crtu zaštite spomenika kulture, danas kulturne baštine, najbolje ilustrira definicija pojma “spomenika kulture”, koja je prošla izrazitu evoluciju od neodređenog pojma “pokretnog i nepokretnog spomenika kulture” čija se povijesna, znanstvena i estetska vrijednost proglašava kulturnim dobrom, pa sve do razrađene definicije Zakona o zaštiti spomenika kulture iz 1967. godine, gdje se u taksativnom nabranjanju pojedinih vrsta spomenika kulture koji se štite navode i *etnografski*. Danas je pojam spomenik kulture napušten i po novom Zakonu iz 1999. godine u uporabi je *kulturno dobro*, a u taksativnom nabranjanju napušten je pojam etnografskog, odnosno etnološkog spomenika i uvedeno je *anrtopološko kulturno dobro*.

¹⁰ *Akta Povjerenstva i Konzervatorskog ureda 1910.-1940. godine.*

U Zakonu o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara¹¹, u poglavlju Opće odredbe, u članku 2. piše:

Kulturna dobra u smislu ovoga Zakona jesu:

- **pokretne i nepokretne stvari od umjetničkog, povijesnog, paleontološkog, arheološkog, antropološkog i znanstvenog značenja,**
- **arheološka nalazišta i arheološke zone i krajolici, njihovi dijelovi koji svjedoče o čovjekovoj prisutnosti u prostoru, a imaju umjetničku, povijesnu i antropološku vrijednost,**
- **nematerijalni oblici i pojave čovjekova duhovnog stvaralaštva u prošlosti kao i dokumentacija i bibliografska baština i**
- **zgrade, odnosno prostori u kojima se trajno čuvaju ili izlažu kulturna dobra i dokumentacija o njima.**

U poglavlju II. Vrste kulturnih dobara Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara, dijele se na:

1. nepokretna kulturna dobra,
2. pokretna kulturna dobra,
3. nematerijalna kulturna dobra.

U članku 9. navedenog Zakona taksativno se obrazlaže pojam nematerijalna kulturna dobra:

Nematerijalna kulturna dobra mogu biti razni oblici i pojave duhovnog stvaralaštva što se prenose predajom ili na drugi način, a osobito:

- **jezik, dijalekti, govori i toponimika, te narodna književnost svih vrsta,**
- **folklorno stvaralaštvo u području glazbe, plesa, predaji, igara, obreda, običaja, kao i druge tradicionalne pučke vrednote,**
- **tradicijska umijeća i obrti.**

Očuvanje nematerijalnih kulturnih dobara provodi se izradbom i čuvanjem zapisa o njima, kao i poticanjem njihova prenošenja i njegovanja u izvornim i drugim sredinama.

U nematerijalnoj kulturi hrvatske tradicijske baštine i folklora postoje oblici duhovnog stvaralaštva koji po svojoj vrijednosti zaslužuju zaštitu u statusu *od posebnog nacionalnog značenja*, koju predviđa i Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara. Riječ je prije svega o usmenoj i tradicijskoj književnosti, glazbi i plesu, te nizu običaja vezanih za ciklus godišnjih običaja karakterističnih za pojedine kulturnoetnografske zone.

Današnja Uprava za zaštitu kulturne baštine pri Ministarstvu kulture sljednik je konzervatorske službe, u svom djelokrugu rada obavlja temeljne zadatke vezane, prije svega, za *istraživanje, proučavanje, evidentiranje i inventiranje dokumentiranja*

¹¹ NN br. 69-1999.

primarne građe, koja čini nacionalni korpus - inventar svekolike kulturne baštine. Sustavnim radom na promicanju kulturne baštine obavještava se i, posebice, razvija senzibilitet svekolike javnosti za te probleme. Uprava ima organiziranu središnju informacijsko-dokumentacijsku službu u djelatnosti zaštite kulturne baštine, koja je temelj za daljnju stručnu i teorijsku razradu kriterija i valorizacije pretpostavljenih vrijednosti objekata (pokretnih i nepokretnih) i polazište je za definiranje i utvrđivanje spomeničkih obilježja i kojom se dalje utvrđuje svojstvo kulturnog dobra i vodi središnji registar, popis zaštićenih kulturnih dobara¹².

U njezinu nadležnost ulazi izrada mjerila, na razini propisa za utvrđivanje programa javnih potreba u području zaštite kulturne baštine. S tim u vezi Uprava za zaštitu kulturne baštine skrbi, usklađuje i nadzire financiranje programa zaštite spomenika kulture u cijeloj Republici, te ocjenjuje uvjete za rad pravnih i fizičkih osoba na restauratorskim, konzervatorskim i drugim poslovima zaštite spomenika kulture.

Osigurava uvjete za obrazovanje i usavršavanje stručnih djelatnika u djelatnostima zaštite spomenika kulture.

Kontrolira promet, uvoz i izvoz zaštićenih spomenika kulture.

Utvrđuje uvjete korištenja i namjene i upravljanja spomenicima kulture.

Utvrđuje posebne uvjete građenja u postupku izdavanja odobrenja za radove na spomeniku kulture ili u njegovoj neposrednoj blizini.

Obavlja inspekcijske poslove u području zaštite spomenika kulture.

Poslovi Uprave za zaštitu kulturne baštine odvijaju se u odjelima Uprave i konzervatorskim odjelima.

Odjeli Uprave za zaštitu kulturne baštine su:

1. Odjel za istraživanje i informacijsko-dokumentacijske poslove,
2. Odjel za zaštitu arheoloških spomenika kulture,
3. Odjel za zaštitu nepokretnih spomenika kulture,
4. Odjel za zaštitu pokretnih spomenika kulture,
5. Odjel za prostorno planske mjere zaštite,
6. Odjel za inspekcijske poslove,
7. Konzervatorski odjeli na prostoru Republike Hrvatske.¹³

Da bi se pojasnio problem legalnog izvoza etnografske građe¹⁴, koji je bio glavna tema u diskusiji sekcije *Etnologija – služba konzervatorstva*, a koji svoju pravnu utemeljenost nalazi u postojećem *Zakonu o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara*,

¹² NN br. 69 - 1999. Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara, čl. 12.

¹³ Mrežom konzervatorskih odjela na prostoru Republike Hrvatske pokriveni su sljedeći gradovi, odnosno u administrativnom smislu područja pojedinih županija: Zagreb, Split, Osijek, Rijeka, Dubrovnik, Zadar, Šibenik, Karlovac, Pula, Požega i Varaždin.

¹⁴ Legalni izvoz predmeta s kraja XIX. u XX. stoljeću koji je najvećim dijelom inventar tradicijske kulture ruralnih i poluurbanih aglomeracija na prostoru pretežito istočne Slavonije, izazvao je polemike koje nisu rezultirale rješanjem tog problema.

potrebno je problem definirati i sagledati ga općenito s pozicije zaštite kulturne baštine. Mogućnost legalnog izvoza građe bilo koje vrste, koja nema spomeničku kategoriju kulturnog dobra, niti je zaštićena primarnim oblikom evidencije, podliježe striktnom čitanju (i poštivanju) Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara, prema kojem je dopušten nesmetan izvoz ako se ocijeni da ona nema spomenički značaj te ne podliježe službenoj zaštiti, odnosno proglašenju kulturnim dobrima. Citirani Zakon svojim odrednicama (člancima) nije predvidio takvu situaciju (koja se u praksi događa) te dovodi odgovornu službu za davanje dozvola izvoza u i manevarski prostor i odgovornu stručnu osobu ili Komisiju koji rješavaju određeni zahtjev u nezavidan položaj.

Time se dopušta izvoz predmeta - građe koja ne podliježe kriterijima za proglašenje kulturnim dobrom, ali svojom pojavnošću i ukupnošću čini i dokumentira sveukupni korpus kulturnog nasljeđa, te se njihovim otuđenjem trajno osiromašuje ionako ratnim pustošenjem devastiran ukupni fond naše kulturne baštine. Pitanje je je li u našem općem interesu devastiranje ukupnog korpusa kulturne baštine i njegovo osiromašenje, jer i brojnost je podloga zaštićenoj kvaliteti. Istodobno se postavlja pitanje imamo li isti odnos prema ostalim vrstama sastavnicima naše kulturne baštine koje nisu pravno zaštićene (preventivna zaštita i upis u Registar kulturnih dobara).

Važno je navesti, u vezi s ovom problematikom, da je prošle je godine u Hrvatskoj¹⁵ održana Međunarodna konferencija Interpola o krađi kulturnih dobara u tranzicijskim zemljama¹⁶. Konstatirano je da je Republika Hrvatska posljednjih godina zahvaćena "izvozom" kulturnih dobara i težište je bilo na zaštiti arheoloških, posebno podmorskih lokaliteta, od kojih mnogi nemaju status zaštićenog kulturnog dobra. Valjalo bi povući paralelu s primjerom intenzivnog otkupa - tzv. "češljanja" terena etnografske građe¹⁷ na prostoru naše zemlje i svim posljedicama koje iz toga proizlaze.

Jedan je od zaključaka Međunarodne konferencije Interpola o krađi kulturnih dobara u tranzicijskim zemljama da ilegalnom tržištu kulturnim dobrima pogoduje sve veća otvorenost granica i teško stanje u većini tranzicijskih zemalja.

Što se tiče međunarodnih konvencija, rezolucija ili preporuka o zaštiti kulturnih dobara, a koje su zrcalni odraz stanja kulture i razvoja društva u pojedinim zemljama članicama UNESCO-a, osvrnula bih se na neke koje eksplicitno naglašavaju otuđenje i osiromašenje kulturnog nasljeđa u pojedinim zemljama svijeta.

Svjetska komisija za kulturu i razvoj¹⁸, donoseći izvještaj pod naslovom *Nаша kreativna raznolikost*, a polazeći od rezultata Međuvladine konferencije o kulturnoj

¹⁵ Brijuni, svibanj 2001. godine, trodnevna međunarodna konferencija o sprečavanju pljačke umjetnina u srednjoj i istočnoj Europi.

¹⁶ Od 1991. do 2000. u Hrvatskoj je počinjeno više od 1.500 kaznenih djela teške krađe, oštećenja, uništenja i nedopuštena izvoza umjetničkih djela i kulturnih dobara. Podmorski lokaliteti sve su učestalija meta podvodnih pljačkaša.

¹⁷ Prema neslužbenim podacima Budimpešta, Nizozemska i London su središta gdje se na crno trguje umjetničkim blagom iz bivših jugoslavenskih republika. Crno tržište umjetninama je postojalo i prije devedesetih godina. Lovci na iznimna kulturna dobra su uvijek bili koncentrirani na područje jugoistoka Europe i Mediterana.

¹⁸ Podaci UNESCO, 1998. godine.

politici¹⁹ i Konferencije Svjetske banke²⁰ s temom *Shvaćanje kulture u održivom razvoju*, stavlja naglasak na investiranje u kulturne i prirodne potencijale pojedinih zemalja radi promoviranja onih vrijednosti nasljeđa, koja su značajna svim narodima, dijalogom među kulturama i određenim programima radi poboljšanja zaštite kulturnog nasljeđa.

Problematika otuđenja kulturnih dobara sublimirana je u Rezoluciji br. 4 - Nedopušteni promet kulturnim dobrima²¹, CIDOC-ovoj Preporuci o identifikaciji predmeta²², te Konvenciji o ukradenim i ilegalno izvezenim kulturnim predmetima iz 1995. godine, zbog poboljšanja nacionalnog zakonodavstva o zaštiti kulturnog nasljeđa.

Zaključak

Valjalo bi da i drugi akteri u kulturi istraživanja, proučavanja i zaštite sa svog stajališta upute na ovaj problem i da konstruktivnim dijalogom dođemo do rješenja koja nisu nepoznata drugim zemljama. Naravno da sve ne može biti kulturno dobro, ali je činjenica da ne možemo imati samo zaštićenu baštinu bez njezina ishodišta, njezine životne sredine gdje je nastajala u raznolikosti, bogatstvu izražaja i oblika u ovom primjeru na tradiciji naše kulturne (višeznačne) zajednice, odražavajući, između ostalog, njezin kulturni i socijalni identitet.

Parafrazirajući vječnu misao Dobriše Cesarića "o maloj kapi... i njezinoj važnosti", upitala bih se ima li razlike ako se radi "o malom kulturnom dobru" koje je svojom pojavnošću utkano u naše nasljeđe s kojim se kad treba, a zašto ne, dičimo i veličamo ga, a inače se ponašamo kao prema nepresušnom vrelu, nesebično rasipajući i ne čuvajući ga i za druge naraštaje, koji imaju svoje pravo u nasljeđu ostavštine svekolike kulturne baštine.

¹⁹ Stockholm, 1998. godine.

²⁰ Washington, 1998. godine.

²¹ XIV. Generalna skupština ICOM-a, London, 1983. godine.

²² ICOMO-v Izvršni savjet odbrio 1997. godine.